

LES FORMES D'INTERVENCIÓ LINGÜÍSTICA I LES TÈCNiques JURÍDIQUES DE PROTECCIÓ DE LES LLENGÜES I DELS GRUPS LINGÜÍSTICS EN LES SOCIETATS PLURILINGÜES. UNA LLAMBREGADA AL DRET COMPARAT*

Antoni MILIAN I MASSANA

Catedràtic de dret administratiu de la Universitat Autònoma de Barcelona

The abstract can be found at the end of the article.
Resumen al final del artículo.

1. INTRODUCCIÓ

Tant a Amèrica com a Europa hi ha una gran diversitat lingüística. Actualment, el nombre de llengües parlades al continent americà ronda el mil·ler, cosa que representaria aproximadament el 15 % del total de llengües

* Aquestes pàgines corresponen, amb alguns afegits, al text redactat originàriament per a la conferència impartida el dia 6 de març de 2002 al *Fòrum de Bilingüisme Amer-i-Cat*, organitzat per l'Institut Català de Cooperació Iberoamericana. L'original en català i una versió en castellà seran publicats pel citat Institut en un volum que aplega totes les intervencions hagudes al mencionat *Fòrum*. La versió en llengua castellana —que amb alguna variant ha estat incorporada com a tema d'un *Manual de Derecho Administrativo Hispanoguatemalteco* que es troba en fase final d'edició— va constituir l'esquelet de les conferències que, amb el títol idèntic al del treball, vaig impartir, respectivament, els dies 28 i 29 de maig de 2002 a les universitats San Carlos, a Ciutat de Guatemala, i Rafael Landívar, a Quetzaltenango (Guatemala). A les conferències vaig haver de precisar, com ho faig també al *Manual* esmentat, que en el text les paraules «llengua» i «idioma» s'utilitzen indistintament com a sinònims. Aquesta precisió, injustificada en el context nostre, era, en canvi, obligada en els dos casos indicats, ja que a l'Amèrica Llatina és un fet corrent utilitzar el mot «llengua» en un sentit incorrecte —la llengua, a diferència de l'idioma, estaria mancada de gramàtica—, per designar despectivament els idiomes indígenes enfront de l'idioma castellà, cercant així de minimitzar-los amb la concepció falsa que no tenen estructura gramatical. En el llibre *MAYA' CHII': Los Idiomas Mayas de Guatemala, OXLAJUJ KEEJ MAYA' AJTZ'IIB'*, Guatemala, Editorial Cholsamaj, 1a reimpressió, 1997, pàg. 8, se'n recorda aquesta circumstància: «*En Guatemala, y en América Latina en general, al referirse a los idiomas hablados por los indígenas suelen utilizarse términos como "dialecto, lengua, lenguaje" para minimizar a los mismos, dando a estos términos un sentido diferente al significado técnico que tienen*». Al final del text hi he afegit una nota bibliogràfica.

Vull agrair al Sr. Iago de Balanzó, director de l'Institut Català de Cooperació Iberoamericana, l'autorització per poder incorporar l'original català a la *Revista de Llengua i Dret*.

vives del planeta. Al continent europeu, el nombre de llengües parlades és força més migrat. Tanmateix, només al si dels quinze estats membres de la Unió Europea ja es comptabilitza més d'una trentena de llengües diferents.

Probablement, des dels inicis de la humanitat, les societats mai no han viscut del tot aïllades. No obstant això, els contactes i intercanvis entre societats eren, antany, molt menys intensos que els que avui coneixem i, en tot cas, generalment només afectaven uns pocs individus (particularment els comerciants, navegants i conqueridors). A cada societat li bastava una llengua per a la comunicació dels seus membres, i aquests amb prou feines no en sentien cap altra. Eren ben poques les persones que necessitaven conrear-ne més d'una.

D'aquell món imaginàriament arcàdic, plàcid i bucòlic, en som ben allunyats, i la situació actual no hi té res a veure. D'una banda, els extraordinaris fluxos migratoris haguts fins ara (tant intraestats com interestats), que, per cert, lluny de minvar, augmenten (els primers, en els països subdesenvolupats; els segons, dels països del Sud envers els països del Nord); de l'altra, les grans concentracions urbanes que n'han derivat; i, finalment, l'increment exponencial dels intercanvis econòmics en un món cada cop més interdependent, fan que, en l'actualitat, moltes societats unilingües hagin esdevingut bilingües o plurilingües, o sigui, societats amb llengües en contacte. Aquesta circumstància, com és fàcil sospitar, no està exempta de problemes.

No és una cosa gens comuna que les llengües en contacte gaudeixin d'una posició equivalent o d'equilibri. Normalment, una d'elles deté una posició de major prestigi, de més força, fet que afavoreix l'assimilació de les altres. No és gens estrany, doncs, que un nombre important de llengües es trobi actualment en perill d'extinció i, per consegüent, que el contacte de llengües pugui ser, i sigui sovint, font de conflictes.

Tot això explica que cada vegada resulti més corrent que els poders públics decideixin regular l'ús de les llengües, almenys en les activitats de caràcter oficial, i que, per iniciativa pròpia o forçats a satisfer les demandes dels grups lingüístics, adoptin mesures legals encaminades a preservar les llengües menys esteses i a reconèixer uns mínims drets lingüístics a llurs parlants.

En el text que segueix tracto precisament de sistematitzar els grans principis que defineixen les polítiques lingüístiques que solen aplicar-se a les societats amb llengües en contacte, i hi recullo també un repertori ampli de les tècniques jurídiques que més sovint s'utilitzen per protegir les llengües que reculen en el si de les societats bilingües o plurilingües.

Amb aquest repàs de principis i de tècniques pretenc fer avinents un gruix d'eines que són, o que poden ser, d'utilitat tant a les societats plurilingües d'Europa, com a les societats plurilingües d'Amèrica.

2. LES INTERVENCIONS LINGÜÍSTIQUES: ÀMBIT PÚBLIC O OFICIAL I ÀMBIT PRIVAT

Una primera distinció que cal tenir sempre present a l'hora d'analitzar les intervencions lingüístiques és la que separa els àmbits públics o oficials dels àmbits privats. Delimitar els dos àmbits resulta d'allò més important, vist que els ordenaments jurídics admeten més fàcilment les intervencions lingüístiques en els àmbits oficials que no pas en els privats. Com que les relacions en els àmbits privats es desenvolupen sota el principi de l'autonomia de la voluntat de les parts, les intervencions lingüístiques constrictives en aquests àmbits, per tal de ser respectuoses amb els principis que informen els règims jurídics plurals i democràtics, han de reunir tot un seguit de condicions que no es requereixen per als àmbits públics o oficials. Per això, les intervencions lingüístiques (i les corresponents tècniques jurídiques de protecció) aplicades a aquests darrers àmbits són normalment de més intensitat que les aplicades als àmbits privats.

Pel que fa als àmbits privats, convé distingir, així mateix, aquelles relacions i activitats que es manifesten en llocs públics o de trànsit públic (per exemple, activitats socioeconòmiques: rètols comercials, publicitat a la via pública, etc.), d'aquelles altres que tenen una manifestació estrictament privada o familiar, o pertanyen als drets de la personalitat dels individus (per exemple, correspondència privada, llengua de la llar, nom de l'individu). La distinció no és gens fútil, com sigui que en les segones mai no són possibles les intervencions lingüístiques restrictives, constrictives o impositives, ja que impliquen una ingerència en un àmbit de llibertat que en cap cas no és admissible pertorbar, atès que és indisponible per al legislador.

3. LES FINALITATS, MOTIUS I JUSTIFICACIONS DE LES INTERVENCIONS LINGÜÍSTIQUES. PROHIBICIÓ I PERSECUCIÓ LINGÜÍSTIQUES. LA NO-INTERVENCIÓ. LA INTERVENCIÓ LINGÜÍSTICA PROTECTORA

Les intervencions lingüístiques dels poders públics poden pretendre objectius i finalitats ben diverses, fins i tot antagòniques. Així, poden cercar l'anorreament d'una llengua, voler-ne l'assimilació i la desaparició, amb

la qual cosa la intervenció lingüística consistirà a prohibir-ne directament o indirectament l'ús, o facilitar-ne la substitució a través d'estímuls i incentius; o, en l'altre extrem, poden procurar-ne la pervivència i continuïtat, mitjançant tot un seguit de tècniques de promoció, foment i protecció. Encara, dins de l'enorme ventall d'intervencions caldria citar, a més a més, la no-intervenció, la qual, atès que llurs efectes rarament són neutrals, no deixa de ser una manera d'«intervenir».

Els motius que guien l'adopció de les distintes formes d'intervenció lingüística són heterogenis, i més d'un pot estar, així mateix, al darrere de cada tipus concret d'intervenció. Per exemple, entre els mòbils que empenyen les intervencions lingüístiques assimiladores podem citar raons *polítiques* (prohibicions de l'ús del català, a Catalunya, després de la Guerra Civil espanyola, per envigorir la *unidad nacional* a Espanya; persecució de les llengües regionals a França, a partir de la Revolució Francesa, per consolidar l'Estat-nació); motivacions *religioses* (interdicció de l'ús de l'alemany a Alsàcia, per frenar l'entrada de les idees luteranes); o motius *políticoeconòmics* (afavorir l'intercanvi econòmic a través de l'ús d'una única llengua en un mercat unificat).

Si les causes de les intervencions assimiladores són variades, les justificacions que les acompanyen o embolcallen també són múltiples. Entre els arguments utilitzats per vestir la prohibició, persecució o substitució de l'ús de les llengües, n'hi ha, per exemple, de caràcter que podríem denominar «higiènic»: conveniència d'extirpar-les, per desarrelar costums primaris, comportaments grollers o barroers, actituds polítiques intolerables o pràctiques religioses bàrbares i indesitjables que es consideren innates a l'ús d'aquelles llengües [així és com sovint s'ha pretès justificar la substitució de les llengües autòctones dels pobles indígenes (en certa mesura, per exemple, la Cèdula reial de 2 de març de 1634, que mana que els curats de la diòcesi de La Paz (Perú) ensenyin la llengua castellana als indis, única manera que puguin aprofitar en doctrina cristiana), o la substitució de les llengües regionals qualificades despectivament de *patois*]; o d'aparença «altruïsta»: l'anhel d'assolir la igualtat, des de la creença que aquesta només és possible a través de la *uniformitat* o homogeneïtat (persecució de l'ús de les llengües regionals a França a partir de la Revolució Francesa). Notem que pot confluïr més d'una justificació en una mateixa intervenció lingüística.

Continuant amb les intervencions assimiladores, i fent ús de la distinció introduïda *supra* a l'apartat 2, afegim encara que la prohibició de l'ús d'una llengua pot estatuir-se només per a l'àmbit «oficial» o «públic», o pot abastar també les relacions «privades». A la vegada, en un i altre cas, la prohibició pot ordenar-se de manera explícita, o pot preveure's de manera

indirecta a través de la imposició de l'ús *exclusiu* d'una llengua; ús exclusiu que, com és obvi, n'impedeix correlativament l'ús de qualsevol altra.

Una precisió, abans de prosseguir: la prohibició de l'ús d'una llengua en l'àmbit de les relacions «privades» és la mesura més radical que es pot decretar per facilitar-ne la desaparició. Per això, és una mesura ignominiosa que normalment només trobem en els règims totalitaris, autoritaris i feixistes, sobretot quan s'estén a les relacions privades que es materialitzen en llocs que no són públics ni de trànsit públic (prohibició de l'ús en l'àmbit familiar) o a aspectes que incideixen en l'àmbit de la personalitat de l'individu (com el nom). A voltes, però, la imposició de l'ús exclusiu d'una llengua en determinats àmbits privats ha estat adoptada com a mesura de protecció. D'aquesta manera, queda prohibit indirectament l'ús de les altres llengües, i, per tant, interdit l'ús de la llengua hegemònica que l'amenaça. Com s'endevina fàcilment, aquesta imposició difereix de la dels règims feixistes i totalitaris, tant per la finalitat perseguida (salvaguardar una llengua, en lloc de voler-ne l'anorreament), com per l'abast de la mesura (cenyida normalment a l'àmbit socioeconòmic, sense penetrar en els àmbits estrictament privats i familiars). Tot i així, només és acceptable en les societats democràtiques per a supòsits molt específics i concrets, i si satisfà una sèrie de condicions, taxades i molt estrictes. No pot ser altrament, atès que representa una restricció dràstica de la llibertat d'expressió (vegeu *infra* l'apartat 7).

La no-intervenció suposa la simple abstenció dels poders públics. Aquests no adopten, diferentment dels supòsits de persecució, mesures «negatives», restrictives o d'interdicció. L'abstenció, però, no és sinònima de neutralitat. De fet, la manca de mesures «positives» gairebé sempre beneficiarà alguna de les llengües en contacte; en concret, les que estiguin en posició dominant, tret del cas, cosa inusual, que totes les llengües estiguin en situació d'equilibri.

A nosaltres, tanmateix, ens importen molt més ara les formes d'intervenció, i les tècniques jurídiques concretes, adreçades a la protecció de les llengües i dels grups lingüístics. De les unes i de les altres fem especial esment en els apartats que segueixen.

4. ELS PRINCIPIS DE LA TERRITORIALITAT I DE LA PERSONALITAT

Les polítiques lingüístiques s'articulen a través de dos grans principis: el de la territorialitat i el de la personalitat, i cada intervenció lingüística s'inspira, doncs, en un d'ells.

En els models basats en el principi de la territorialitat, els drets i deures

lingüístics que els poders públics reconeixen als individus són definits en funció d'un territori, i, per consegüent, s'apliquen de manera idèntica a tots els subjectes que l'habiten, amb independència de quines siguin les llengües utilitzades habitualment per les persones que hi romanen. En fer-se abstracció de la varietat de parlants del territori, els drets i deures lingüístics que s'hi consagren ho són essencialment en relació amb l'ús d'una *única* llengua. D'aquesta manera, la gran majoria de serveis i activitats, almenys en el sector públic, es presten en *la* llengua reconeguda. Això significa que només una llengua hi adquireix la condició de llengua oficial: aquella, de les que es troben en contacte, que es vol potenciar o protegir. D'altra banda, si el principi de la territorialitat s'estén a activitats privades (normalment de naturalesa socioeconòmica), aquestes hauran de desenvolupar-se forçosament en la llengua del territori, si bé, llevat de casos concrets i específics, no podrà impedir-se l'ús simultani d'altres llengües (vegeu *infra* l'apartat 7).

En canvi, en els models lingüístics fonamentats en el principi de la personalitat, els drets i deures es defineixen en funció de les llengües habituals dels subjectes. Per tant, s'hi reconeix *més d'una* llengua. En aquests models, el territori únicament delimita l'àmbit dins del qual operen els drets i deures reconeguts, però no és l'element definidor d'aquests drets i deures. Aquí, allò que compta no és el territori, sinó els subjectes (i llur llengua) que romanen en el territori dins del qual regeix el model lingüístic personal. El més probable és, doncs, que hi hagi més d'una llengua oficial i que els serveis públics es prestin en la llengua de l'usuari o en la llengua que aquest esculli entre les oficialment reconegudes. Quant a la intervenció lingüística en el món de les relacions privades, aquesta sol ser molt mins a o inexistent en els models basats en la personalitat. De fet, aquesta intervenció no tindria gaire sentit, vist que estaria en contradicció amb la llibertat lingüística que confereix el model personal.

Encara que els models territorial i personal siguin incompatibles, en realitat poden coexistir dins d'una mateixa comunitat política, sigui perquè s'apliquen paral·lelament en parcel·les territorials diferents dins de la mateixa comunitat, o, si comparteixen simultàniament el territori, perquè s'apliquen a institucions de nivell diferent o perquè s'apliquen en sectors o activitats distintes.

5. LENGÜES OFICIALS I LENGÜES NO OFICIALS

El màxim reconeixement a què pot aspirar una llengua resideix en l'atribució de la condició d'idioma *oficial*. Per això, la tècnica jurídica més in-

cisiva per protegir la llengua d'un grup rau a atorgar-li l'estatus de l'oficialitat. Ara bé, quines són les conseqüències d'aquest reconeixement, que el fan tan excel·lent?

Consagrar una llengua com a oficial significa adoptar-la com a vehicle per a la comunicació dels poders públics, en tots els nivells (intracomunicació, intercomunicació i extracomunicació), i reconèixer-la, a més, com a vehicle de relació dels ciutadans envers aquells poders. D'aquesta manera, la llengua oficial esdevé, en principi, l'*únic* vehicle de comunicació per a les relacions de caràcter públic o oficial. En aquestes relacions, només els actes jurídics redactats en la llengua oficial tenen plena validesa i eficàcia. Així doncs, la consagració de l'oficialitat d'una llengua la fa imprescindible —almenys, quan només n'hi ha una d'oficial— en la mesura que és *el* vehicle de comunicació en les dites relacions. Aquesta circumstància, i el prestigi que li atorga el mateix estatus de l'oficialitat, expliquen la magnitud i efectivitat que té aquest reconeixement per a la salvaguarda i protecció d'una llengua. Així mateix, quan n'hi ha més d'una, d'oficial, aquest estatus continua essent rellevant per a llur salvaguarda. Tot i que aleshores cap d'elles individualment considerades sigui imprescindible, i probablement predomini l'ús de la llengua majoritària, menys necessitada de protecció, la llengua oficial més postergada sempre serà un vehicle que, en principi, ningú no podrà impedir d'utilitzar en les relacions públiques o oficials, cosa que fa prou palesa la transcendència de l'oficialitat com a mesura protectora.

En canvi, les llengües que no adquireixen la condició d'idiomes oficials queden excloses de les relacions dels àmbits públics o oficials, i el seu ús queda postergat als àmbits privats, on el *laissez faire* lingüístic que normalment hi impera afavorirà també la llengua oficial (que probablement compta amb més difusió i prestigi), tret que hi hagi una intervenció lingüística punyent a favor de les llengües no oficials en alguns dels àmbits privats més significatius.

Que les llengües oficials desplacin les altres llengües en les relacions de caràcter públic o oficial, en ser les úniques vàlides i eficaces, no significa que en aquestes relacions resulti impossible utilitzar-hi, amb validesa i eficàcia jurídiques, alguna de les llengües no oficials. El que succeeix és que perquè tal utilització esdevingui possible, cal que prèviament una norma legal l'admeti expressament. Ara bé, quan és la constitució o una norma de rang superior la norma que determina la llengua o llengües oficials, l'ús de les llengües no oficials només pot disciplinar-se, en principi, per a alguna o algunes relacions o activitats de naturalesa pública o oficial, rarament per a totes elles, ja que això darrer violentaria el text constitucional o la norma

superior que no els havia atorgat la condició de llengües oficials, o sigui, que els l'havia negada. A l'apartat següent veurem exemples del reconeixement de l'ús de llengües no oficials en activitats públiques o oficials.

Nogensmenys, existeix un supòsit en el qual resulta ineludible admetre l'ús d'una llengua no oficial al si d'una activitat pública o oficial. Em refereixo al cas del dret de tota persona acusada a ser assistida gratuïtament per un intèrpret quan no comprèn o no parla la llengua o llengües oficials del procés. Som davant de quelcom veritablement ineludible perquè el dret esmentat constitueix precisament el contingut lingüístic inherent del dret fonamental a la tutela judicial efectiva (conegut també com a dret a un procés just i equitatiu), dret, aquest, inexcusable en qualsevol estat democràtic, com és ben sabut.

Encara, retornant a les llengües oficials, ens cal assenyalar una conseqüència més de l'oficialitat: els poders públics estan obligats a incorporar les llengües oficials com a assignatura obligatòria en el sistema escolar. Aquest lligam entre el caràcter oficial i l'ensenyament obligatori d'una llengua s'explica per una raó elemental: si les llengües oficials són els únics vehicles de comunicació entre els ciutadans i els poders públics, aquests han d'assegurar que aquells les coneguin i les entenguin, i això en reclama l'aprenentatge obligatori en els plans d'estudi. Altrament, si els poders públics se'n desentenien, afavoririen la inseguretat jurídica i fomentarien la discriminació dels ciutadans per raó de la llengua, cosa inacceptable en un estat de dret. D'aquí que no sigui un atzar, per posar-ne un exemple, que, al Perú, el Decret llei núm. 21.156, de 27 de maig de 1975, immediatament després de reconèixer el quítxua, de manera igual que el castellà, «*lengua oficial de la República*» (art. 1), establís que «*A partir de la iniciación del año escolar de 1976, la enseñanza del quechua será obligatoria en todos los niveles de educación de la República*» (art. 2). Per cert que, seguint amb l'exemple del Perú, la Constitució que hi va entrar en vigor el 28 de juliol de 1980 també evidencia la connexió que hi ha entre l'oficialitat i l'ensenyament. En efecte, el text constitucional, a la vegada que proclama, després de disposar que el castellà és l'idioma oficial de la República, que «*También son de uso oficial el quechua y el aymara en las zonas y la forma que la ley establece*» (art. 83), garanteix el dret de les comunitats quítxua i aimara «*a recibir educación primaria también en su propio idioma o lengua*» (art. 35), ensenyament en llur idioma que, lògicament, pressuposa l'aprenentatge escolar d'aquelles llengües. La correspondència constitucional entre oficialitat i llengua és completa: atès que el quítxua i l'aimara només són d'ús oficial a les zones que «*la ley establece*», la garantia de l'ensenyament en aquestes dues llengües només es consagra a les comunitats que les parlen i

no al conjunt del territori del Perú.¹ Una precisió, abans de prosseguir: que les llengües oficials s'hagin d'ensenyar obligatòriament en el sistema escolar no vol dir, òbviament, que les llengües hagin de tenir la condició d'oficials per poder esdevenir llengües d'aprenentatge obligatori a les escoles.

A voltes, els textos legals atribueixen a una llengua el caràcter de «nacional». Aquest reconeixement, tot i que pot tenir efectes equivalents a l'atorgament de la condició de llengua «oficial» [és, per exemple, el cas del finès i del suec a Finlàndia (art. 14 de la Constitució de 17 de juliol de 1919)] o que pot addicionar-s'hi [sovint amb la voluntat de destacar una llengua, d'entre diverses d'oficials (per exemple, art. 8 de la Constitució d'Irlanda; art. 8 de la Constitució de la República de Burundi de 13 de març de 1992)], es caracteritza normalment per produir uns efectes substantius més limitats, o més reduïts territorialment, que els que deriven de les llengües «oficials». En aquest cas, el reconeixement de l'estatus de llengua nacional habitualment vol subratllar que el grup que la parla no serà considerat com una mera minoria lingüística, sinó més aviat com un grup la llengua del qual forma part del patrimoni cultural de la societat, i que, consegüentment, mereix unes garanties lingüístiques superiors que les que corresponen tradicionalment a les minories nacionals. Aquest sembla ser, per exemple, el sentit de l'expressió llengües o idiomes «nacionales» de l'article 5 de la Constitució de la República del Paraguai de l'any 1967, quan disposa que les llengües o idiomes nacionals de la República són l'espanyol i el guaraní i afegeix tot seguit que la llengua o idioma oficial és l'espanyol. La Constitució posterior del Paraguai, de 1992, abandona l'expressió llengua o idioma «nacional» i eleva el guaraní a la condició d'idioma oficial en els termes següents: «*El Paraguay es un país pluricultural y bilingüe. Son idiomas oficiales el castellano y el guaraní. La ley establecerá las modalidades de utilización de uno y otro. Las lenguas indígenas, así como las de otras minorías, forman parte del patrimonio de la Nación*» (art. 140). Val la pena advertir la remissió a la llei de «*las modalidades de [llur] utilización*». L'article 140, i l'article 77, referent a l'ensenyament en llengua materna, que diu que «*Se instruirá asimismo en el conocimiento y en el empleo de ambos idiomas oficiales de la República*», mostren un cop més la connexió que existeix entre oficialitat i aprenentatge de la llengua oficial.

1. La Constitució del Perú de 1993, seguint de la vora el redactat de l'article 83 de la de 1980, estableix que «*son idiomas oficiales el castellano y, en las zonas donde predominen, también lo son el quechua, el aimara y las demás lenguas aborígenes, según la ley*» (art. 48).

6. LES TÈCNiques JURÍDIQUES DE PROTECCIÓ DE LES LLENGÜES I DELS GRUPS LINGÜÍSTICS

Anem a fer ara una relació de les principals tècniques jurídiques de protecció de les llengües i dels grups lingüístics. Només esmentarem les més freqüents, amb el benentès que l'enumeració no pretén en cap cas l'exhaustivitat. Tan sols té caràcter enunciatiu i en vol fer palesa la gran varietat. Per suposat, no totes tenen la mateixa efectivitat protectora. Aquesta dependrà, a més, de la situació sociolingüística en què es trobi cada grup lingüístic a protegir. D'altra banda, la protecció d'una llengua o d'un grup lingüístic reclama normalment l'aplicació simultània de diverses o de moltes de les mesures que exposem immediatament. Un darrer advertiment: deixem de banda, tot i la seva transcendència, les tècniques de protecció de naturalesa *institucional*, com el reconeixement de l'autonomia, política o administrativa, a favor dels grups lingüístics, el reconeixement del dret a l'autogovern o, àdhuc, del dret a l'autodeterminació, les quals afecten la forma i estructura dels estats, o com les tècniques de participació de les minories en els processos de presa de decisions estatals.

No parlarem tampoc ara dels usos lingüístics que són conseqüència de l'*actitud* permissiva o tolerant dels poders públics. Aquesta actitud és una manifestació característica de les polítiques lingüístiques no interventores (cosa que no vol dir que no s'intervinguí paral·lelament en favor d'altres llengües), que, atesa la inacció que l'acompanya, té molt poca, o nul·la, eficàcia de cara a la salvaguarda real de les llengües, en particular quan estan sotmeses a processos de substitució lingüística. A la no-intervenció lingüística m'he referit més amunt, i hi remeto el lector (vegeu *supra* l'apartat 3). Les mesures que ara volem inventariar, en canvi, lluny de l'abstenció, demanen «acció». És a dir, reclamen decisions dels poders públics de contingut «positiu», si bé la materialització de les mesures pot correspondre tant als subjectes privats destinataris com als mateixos poders públics. En aquest darrer cas, estarem davant d'obligacions «positives» per a aquests poders.

Exposarem, primer, les tècniques no constrictives i, tot seguit, les constrictives, d'aplicació a les relacions de naturalesa privada; després, farem menció de les tècniques que corresponen a l'ensenyament públic i privat, que, per cert, són comunes; i, finalment, tancarem amb les tècniques que afecten els àmbits públics o oficials.

a) *Les tècniques jurídiques de protecció aplicables a les relacions de naturalesa privada. Tècniques no constrictives i tècniques constrictives*

Entre les tècniques *no constrictives* adreçades a estimular l'ús de les llengües en àmbits *privats* podem esmentar les mesures de foment clàssiques, com ho són les ajudes i les subvencions (destinades, per exemple, a fomentar la producció editorial, les publicacions periòdiques, la producció cinematogràfica, els programes dels mitjans de comunicació de radiodifusió i televisió privats o la publicitat de la via pública en la llengua a protegir; o a afavorir la traducció a la llengua protegida d'obres escrites en altres idiomes, etc.), o els beneficis fiscals (per exemple, les bonificacions per incentivar la retolació dels establiments oberts al públic en la llengua a protegir), per citar ara les més freqüents.

Les tècniques lingüístiques *constrictives* aplicades als àmbits *privats* consisteixen en la fixació de quotes lingüístiques (cinema, mitjans de radiodifusió i televisió privats) i en la previsió del deure de redactar en la llengua a protegir els signes distintius, els rètols, els escrits permanents i temporals exposats i destinats al públic, la publicitat comercial, els catàlegs, els opuscles, els prospectes, els rebuts i les factures. Evidentment, el deure pot afectar només un o algun dels escrits i documents indicats, o pot abastar-los tots, segons quina sigui la intensitat de la protecció. Ara bé, el deure d'utilitzar la llengua a protegir no ha d'impedir la utilització simultània de les llengües que els subjectes obligats desitgin. La imposició de l'ús *exclusiu* d'una llengua en les relacions privades va, tret de casos excepcionals, contra la llibertat d'expressió i, si incideix en l'activitat socioeconòmica, pot vulnerar, a més, la llibertat d'empresa. M'hi he referit abans (apartats 3 i 4), i hi tornarem a l'apartat vinent. Un exemple de normes que justament eviten aquella exclusivitat, el trobem en els articles 15.5, 31.1 i 2, 32.3, 33, 34.2 i 36.4 de la Llei del Parlament de Catalunya 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística, els quals, a l'hora de manar que determinats documents, rètols, senyalitzacions i informacions, avisos, comunicacions, cartells i etiquetes de productes han de redactar-se o realitzar-se forçosament en llengua catalana, ho prescriuen tot disposant que cal fer-ho «almenys», «com a mínim» o «si més no» en català, deixant d'aquesta manera la porta oberta a la utilització d'altres llengües.

b) *Les tècniques jurídiques de protecció aplicables a l'ensenyament*

En el sector de l'ensenyament —i el que direm a continuació per a aquest sector val, en principi, tant per a l'ensenyament públic com per al privat—, la tècnica jurídica més elemental de protecció consisteix en l'establiment de l'ensenyament *de* la llengua a salvaguardar. Ara bé, aquesta tècnica central s'esgruna en una colla de variants que convé diferenciar. Així, l'ensenyament de la llengua pot disciplinar-se amb caràcter *voluntari* o amb caràcter *obligatori*. En el primer cas, és possible encara configurar-lo com una mera prestació sotmesa a criteris discrecionals o, en canvi, com un veritable dret amb el correlatiu deure de les autoritats educatives d'impartir-lo. En ambdós supòsits és així mateix factible distingir que l'ensenyament de la llengua s'integri o no en el currículum educatiu.

En el segon cas, o sigui quan l'ensenyament de la llengua té caràcter obligatori, també hi caben dues modalitats: que l'estudi obligatori de la llengua abraci únicament els alumnes que la tenen com a pròpia, o que la incorporació de la llengua com a assignatura obligatòria en el sistema educatiu ho sigui per a tots els alumnes, amb indiferència de llur llengua. En relació amb l'ensenyament de la llengua, recordem encara, ho hem dit anteriorment a l'apartat 5, que els poders públics estan obligats a incorporar una llengua com a assignatura obligatòria en el sistema educatiu si una disposició amb rang suficient li confereix l'estatus de llengua oficial.

En el camp de l'ensenyament encara hi ha una forma més incisiva d'intervenir: permetre o, fins i tot, obligar a fer l'ensenyament o una part d'aquest en la llengua que vol protegir-se. La tipologia de models que permeten garantir la totalitat o una part de l'ensenyament *en* una llengua determinada (en el nostre cas en la que es vol salvaguardar) és també molt variada. Probablement, pel que fa a la llengua vehicular, els models més representatius que s'estableixen a les societats amb llengües en contacte són els tres següents: el model del separatisme lingüístic electiu, el model del separatisme lingüístic no electiu i el model de bilingüisme integral o de conjunció lingüística.

En el model del separatisme lingüístic electiu es reconeix als pares o tutors, o als mateixos alumnes, el dret a la lliure elecció de la llengua docent, entre les llengües en contacte reconegudes. En el model del separatisme lingüístic no electiu es reconeix als membres dels grups lingüístics en contacte el dret a rebre l'ensenyament en llur llengua, a la vegada que se'ls imposa aquesta llengua com a llengua d'instrucció, impedit-los d'aquesta manera canviar de llengua. En el model de bilingüisme integral o de conjunció lingüística s'imposa, per a tots els alumnes, la instrucció en les llen-

gües (correntment dues) en contacte reconegudes. En aquest model hi caben dues variants: la que mana un ús vehicular paritari de les llengües i la que prescriu l'ús prioritari d'una d'elles.

c) *Les tècniques jurídiques de protecció aplicables a les relacions de naturalesa pública o oficial*

Quant als àmbits oficials o públics, les tècniques protectores solen consistir en l'admissió o en el reconeixement de l'ús de la llengua en els noms dels ciutadans, en els topònims, en les escriptures i els documents públics, com també, val la pena subratllar-ho, en actuacions i activitats que corresponen típicament, i, en principi, en exclusiva, a les llengües oficials.

Aquest darrer supòsit és el d'aquelles disposicions protectores que faculden els ciutadans a utilitzar llengües no oficials en algunes de les relacions que mantenen amb les administracions públiques, amb l'Administració de justícia o amb qualsevol poder públic, o a utilitzar-les en algunes activitats internes d'aquestes administracions o poders. Aquesta facultat ha d'estar forçosament limitada a unes actuacions o activitats específiques i tacades, sense poder-ne cobrir la totalitat. Si no fóra així, assistiríem al reconeixement encobert d'una nova llengua oficial, cosa que probablement aniria en contra de l'ordenament. En aquest usos típicament «oficials», formalitzats a través d'una llengua no oficial, les normes que els regulen solen preveure la garantia de la traducció a la llengua oficial en el cas eventual que hi hagi alguna persona interessada que no compregui la llengua no oficial. A voltes, a més a més, l'«oficialitat» de la llengua no oficial pateix altres devaluacions significatives, com, per exemple, quan s'estableix la cautela que només produeixen efectes jurídics els actes redactats en la llengua oficial, o quan es disposa que una versió en la llengua oficial ha d'acompanyar necessàriament els textos redactats en la llengua no oficial. Com a exemples de mesures protectores que abasten usos típicament oficials, si bé amb restriccions notòries, podem citar l'article 11 de la Llei de la Regió Autònoma de Friül-Venècia Júlia 15/1996, de 22 de març, que conté normes per a la tutela i la promoció de la llengua i de la cultura friül-leses, els articles 7 i 9 de la Llei italiana núm. 482, de 15 de desembre de 1999, que conté les normes en matèria de tutela de les minories lingüístiques històriques, o l'article 23 de la Llei de la Regió Autònoma de Sardenya, d'11 de setembre de 1997, de promoció i valorització de la cultura i de la llengua de Sardenya.

Per suposat, la manera més completa d'intervenir a favor d'una llengua

en els àmbits públics o oficials consisteix a atorgar-li la condició de llengua oficial. Així en queda garantit l'ús en totes les possibles relacions o activitats de naturalesa «oficial», amb les conseqüències i els efectes que ja he exposat més amunt (vegeu *supra* l'apartat 5).

7. EL CONTINGUT LINGÜÍSTIC DELS DRETS FONAMENTALS

Avui és una cosa comunament acceptada per la doctrina jurídica i per la jurisprudència dels tribunals constitucionals dels estats plurals i democràtics que hi ha drets fonamentals que tenen un contingut lingüístic. En conseqüència, cal respectar en cada cas aquesta dimensió lingüística inherent si no es vol infringir el dret fonamental corresponent. D'aquesta manera, aquests mínims lingüístics que deriven dels drets fonamentals esdevenen una garantia petita, però rellevant, per a alguns usos lingüístics dels individus. Per això, encara que no estiguem davant d'una forma específica i directa d'intervenció lingüística, ja que la dimensió lingüística existeix al marge d'aquestes intervencions, el nucli lingüístic dels drets fonamentals no deixa de ser una tècnica útil de protecció de les llengües i dels grups lingüístics. D'aquí que sigui obligat fer-ne menció.

El drets fonamentals que tindrien un nucli lingüístic serien els següents: el dret a posseir un nom, que contindria el dret de cada u a posseir el nom en la llengua pròpia; els drets a la instrucció i a l'educació, que englobarien el dret dels infants a rebre l'ensenyament en una llengua comprensible;² la llibertat d'expressió, que comprendria la llibertat d'escollir lliurement la llengua de transmissió del missatge; el dret a la llibertat i a la seguretat, que comporta, segons ja ha consagrat algun tractat internacional, el dret de tota persona detinguda preventivament a ser informada, en el termini més breu possible i en una llengua que compregui, dels motius de la detenció i de qualsevol acusació formulada contra ella; el dret a la tutela judicial efectiva (o dret a un procés just i equitatiu), que comprèn, tal com alguns tractats internacionals ja han reconegut expressament, el dret de tota persona acusada a ser assistida gratuïtament per un intèrpret quan no

2. El contingut lingüístic immanent als drets a la instrucció i a l'educació podria abraçar també, en la mesura que l'educació té per objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana, a més a més, és clar, d'una actitud respectuosa cap a les llengües dels alumnes en tota l'activitat escolar, el dret dels infants a rebre l'ensenyament *de* la llengua pròpia quan cursen els estudis en una escola situada dins del territori on la collectivitat lingüística a la qual pertanyen hi ha romàs tradicionalment i històricament, i és el territori on avui encara hi roman.

comprèn o no parla la llengua utilitzada en el procés, encara que aquesta llengua sigui una llengua oficial,³ i, finalment, el dret a la igualtat i a la no-discriminació, que prohibeix tota discriminació per raó de la llengua, amb independència que aquesta figuri o no entre les raons, condicions o circumstàncies expressament protegides contra qualsevol discriminació, i que, així mateix, prohibeix les pràctiques discriminatòries exercides a través de les llengües. En el cas de la llibertat d'expressió, el contingut lingüístic d'aquesta llibertat és justament allò que fa, llevat tal vegada d'algun supòsit veritablement excepcional, específic i taxat, que no sigui viable jurídicament per als poders públics el fet d'exigir l'ús *exclusiu* d'una llengua en activitats de caràcter privat, a la qual cosa ja m'he referit amb anterioritat.

És important subratllar la dimensió lingüística dels drets fonamentals, ja que, en els estats plurilingües on vigeixi una carta de drets i llibertats fonamentals, però s'hi ignorin sistemàticament els grups lingüístics, aquella dimensió farà possible obtenir dels tribunals, almenys, el respecte dels drets lingüístics inherents als drets fonamentals.

En definitiva, la dimensió lingüística dels drets fonamentals configura uns mínims ineludibles, d'aquí la seva importància, que, per suposat, el legislador pot ampliar per protegir millor els grups lingüístics.

8. ELS TRACTATS INTERNACIONALS

Són pocs els tractats internacionals universals que contenen referències o garanties lingüístiques expresses, i, quan les contenen, són escasses i normalment de poca entitat de cara a la protecció de les llengües i dels grups lingüístics. Per això, l'acceptació de l'existència d'una dimensió lingüística en alguns drets fonamentals adquireix també en l'àmbit del dret internacional una notable transcendència, ja que aleshores resulta que els drets i llibertats fonamentals reconeguts en els tractats internacionals sobre drets humans consagren, de retruc, els drets lingüístics que els són inherents.

La creixent sensibilitat en relació amb la protecció de les llengües i de les comunitats lingüístiques ha permès, darrerament, l'aparició d'alguns

3. El dret a la gratuïtat de l'interpret és independent del sentit, absolutori o condemnatori, de la decisió del procés. Convé tenir present, encara, que la dimensió lingüística del dret a la tutela judicial efectiva comporta també necessàriament el dret de tota persona acusada a ser informada sense demora, en un idioma que compregui i de manera detallada, de la naturalesa i de les causes de l'acusació formulada contra ella.

tractats internacionals regionals expressament destinats a llur preservació i salvaguarda. En l'àmbit europeu, val la pena de citar la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries. Elaborada i aprovada al si del Consell d'Europa (STE núm. 148), en el moment actual l'han ratificada, amb l'assumpció d'un major o menor nombre d'obligacions (recordem que la Carta és un veritable tractat internacional), 16 estats dels 44 que componen aquell Consell. La Carta va entrar en vigor l'1 de març de 1998, una vegada satisfeta la condició de cinc ratificacions. Per a la protecció dels grups lingüístics també té interès dins de l'àmbit regional europeu el Conveni marc per a la protecció de les minories nacionals (STE núm. 157), malgrat que l'objecte i la finalitat d'aquest tractat ultrapassin la protecció de les llengües. Fins avui, aquest Conveni, vigent des de l'1 de febrer de 1998, ha estat ja ratificat per 34 estats membres del Consell d'Europa.

Una darrera consideració: els tractats, convenis o acords bilaterals o multilaterals de cooperació transfronterera, cada vegada més necessaris per raons econòmiques o de mobilitat, poden i haurien de ser instruments dissenyats també per facilitar les relacions entre els parlants dels grups lingüístics, quan aquests grups es trobin fragmentats per divisions fronteres.

9. CONSIDERACIONS FINALS

Hem vist els grans principis que defineixen les polítiques lingüístiques i un repertori ampli de tècniques jurídiques destinades a la protecció i a la salvaguarda de les llengües i dels grups lingüístics. Correspon als poders públics de cada estat amb llengües en contacte decidir quines són les tècniques que més convé adoptar. Tanmateix, cal advertir, sense menysprear-ne la importància, que el dret, considerat aïlladament, és un instrument insuficient per a la promoció i la protecció de les llengües. Sovint no n'hi ha prou amb l'assumpció simultània d'un bon grapat de les tècniques enumerades per salvaguardar eficaçment una llengua. Avui, poderosos vectors de força (de naturalesa política, econòmica i social) fomenten implacablement l'assimilació dels parlants de les llengües menys difoses. Per això, en nombrosos contextos, una protecció realment efectiva necessita, a més de l'adopció de les mesures legals que hi siguin adequades, anar acompanyada d'un veritable capgirament o transformació social. En tot cas, els estats plurilingües, si volen ser de debò plurals i democràtics, han de tenir la pruija de promoure i salvaguardar les llengües que tradicionalment i històricament s'hi parlen.

BIBLIOGRAFIA

En l'actualitat, la bibliografia jurídica sobre la protecció de les llengües i dels grups lingüístics, o sobre el que avui, bo i obrint-se camí com a especialitat del dret, denominem els «drets lingüístics», comença a serafortunadament abundosa. Per això, ni tan sols una part significativa dels treballs publicats fins ara la podem referenciar aquí. Molts d'aquests treballs, d'altra banda, fan l'anàlisi de la regulació legal del plurilingüisme només en relació amb un estat concret, en relació amb institucions, activitats o serveis específics, o bé consisteixen en un simple comentari a alguna sentència de tribunals suprems o constitucionals que incideix en la matèria. Tot plegat m'ha aconsellat, doncs, reunir i recomanar en aquesta nota bibliogràfica únicament aquells estudis que més directament han influït en la redacció del text que ara es publica, o que més incideixen en la temàtica i el contingut exposats, encara que no sempre coincideixin amb les idees que hi sostinc.

* * *

Una reflexió general sobre la protecció de les minories i dels grups lingüístics a través del dret intern que mereix citar-se és la d'Alessandro PIZZORUSSO, «Diritti linguistici della persona nelle comunità bilingui, con particolare riguardo alla loro protezione giurisdizionale», a *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 44-II, 1996, pàg. 11-21. Bé que centrat en la província del Quebec, amb caràcter general també resulta interessant, atesa l'abundància de reflexions sobre els drets lingüístics de les minories, el treball de José WOEHLING, «Les droits des minorités: la question linguistique et l'éventuelle accession du Québec à la souveraineté», a *Revista de Llengua i Dret*, núm. 18, 1992, pàg. 93-153. La distinció entre allò públic o oficial i allò privat de cara a les intervencions lingüístiques dels poders públics està extensament desenvolupada a Antoni MILIAN I MASSANA, *Público y privado en la normalización lingüística. Cuatro estudios sobre derechos lingüísticos*, Barcelona, Editorial Atelier/IEA, 2001, en particular a les pàg. 13-159. Alguns exemples de polítiques lingüístiques assimilacionistes poden consultar-se, per exemple, en els llibres següents: Gabriella KLEIN, *La política linguística del fascismo*, Bologna, Il Mulino, 1986; Renée BALIBAR i Dominique LAPORTE, *Le français national*, Librairie Hachette, 1974 (hi ha una edició d'aquest llibre publicada en llengua castellana: *Burguesía y lengua nacional*, Barcelona, Avance, 1976); Francesc FERRER I GIRONÈS, *La persecució política de la llengua catalana*, Barcelona, Edicions 62, 4a ed., 1986;

TOVE SKUTNABB-KANGAS i SERTAÇ BUCAK, «Killing a mother tongue - how the Kurds are deprived of linguistic human rights», a TOVE SKUTNABB-KANGAS i ROBERT PHILLIPSON (ed.), *Linguistic Human Rights*, Berlin/New York, Mouton de Gruyter, 1994. Sobre els principis de la territorialitat i de la personalitat resulta particularment interessant la lectura del treball de Rafael Ll. NINYOLES, «La política lingüística: modelos y ámbitos», dins de l'obra col·lectiva *Las lenguas nacionales en la Administración*, Valencia, Diputación Provincial de Valencia, 1981, pàg. 15-39; sobre ambdós principis cal citar, també, la contribució ja clàssica de KENNETH D. McRAE, «The Principle of Territoriality and the Principle of Personality in Multilingual States», a *International Journal of the Sociology of Language*, 1975, núm. 4. Pel que fa al concepte de llengua oficial i a les conseqüències jurídiques que deriven de la condició de l'oficialitat, vegeu P. D. MARIO PEDRAZZINI, «Les principes du droit des langues en Suisse», a *Res Publica*, 1962, vol. 4; ANTONI MILIAN MASSANA, «La regulació constitucional del multilingüisme», a *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 10, 1984, pàg. 123-154, en particular les pàgines 130-132; ANDRÉ BRAËN, «Les droits linguistiques», a Michel BASTARACHE (dir.), *Les droits linguistiques au Canada*, Montréal, Les Éditions Yvon Blais Inc., 1986, pàg. 1-67, particularment les pàgines 18-21 (en aquestes pàgines l'autor també perfila el concepte de llengua nacional); IÑAKI AGIRREAZKUENAGA, «Reflexiones jurídicas sobre la oficialidad y el deber de conocimiento de las lenguas», a Sebastián MARTÍN-RE-TORTILLO (coord.), *Estudios sobre la Constitución Española. Homenaje al profesor Eduardo García de Enterría*, Madrid, Civitas, tom II, 1991, pàg. 675-696. Pel que fa a les tècniques jurídiques constrictives de protecció de les llengües i dels grups lingüístics aplicables a les relacions de naturalesa privada és útil la lectura del meu llibre *Público y privado en la normalización lingüística...*, ja citat *supra*, pàg. 113-159. Respecte a les tècniques jurídiques de protecció aplicables a l'àmbit de l'ensenyament: ANTONI MILIAN I MASSANA, *Derechos lingüísticos y derecho fundamental a la educación. Un estudio comparado: Italia, Bélgica, Suiza, Canadá y España*, Madrid, Civitas, 1994; ANTONI MILIAN I MASSANA, «La intervención de los poderes públicos en las determinaciones lingüísticas relativas a la enseñanza: modelos y límites», a *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 42, 1995, pàg. 43-73; WILLIAM FRANCIS MACKAY, «Typologie des interventions dans le domaine de l'enseignement», a CENTRE INTERNATIONAL DE RECHERCHE SUR LE BILINGUISME, *Minorités linguistiques et interventions. Essai de typologie*, Québec, Les Presses de l'université Laval, 1978, pàg. 209-228. La legislació italiana citada en el text com a exemple de normes que reconeixen l'ús de llengües no oficials en activitats públiques o oficials amb prou feines ha es-

tat objecte de comentaris extensos i profunds fins al dia d'avui. Destaco aquí els treballs d'Alessandro PIZZORUSSO, «La recente Ley italiana sobre protección general de las minorías lingüísticas», a *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 58 (I), 2000, pàg. 249-258; Valeria PIERGIGLI, «La legge 15 dicembre 1999, n. 482: un traguardo per le minoranze linguistiche (finora) debolmente protette», a *Quaderni costituzionali*, núm. 1, 2000, pàg. 126-129; William CISILINO, «La legge linguistica della Regione Autonoma di Friuli-Venezia Giulia», a CIEMEN, *Les nouvelles législations linguistiques dans l'Union européenne*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 2001, pàg. 63-76; Diego CORRAINE, «La legge linguistica della Regione Autonoma della Sardegna», a CIEMEN, *Les nouvelles législations...*, cit., 77-96. En relació amb el contingut lingüístic dels drets fonamentals, val la pena consultar Bruno DE WITTE, *The Protection of Linguistic Diversity through Fundamental Rights*, tesi doctoral no publicada, Firenze, European University Institute, 1985; del mateix autor, «Droits fondamentaux et protection de la diversité linguistique», a Paul PUIPIER i José WOEHRLING (ed.), *Langue et Droit. Actes du Premier Congrès de l'Institut international de droit linguistique comparé*, Montréal, Wilson & Lafleur, 1989, pàg. 85-101; i, encara, «Linguistic Equality. A Study in Comparative Constitutional Law», a *Revista de Llengua i Dret*, núm. 6, 1985, pàg. 43-126 (aquest darrer treball és en realitat una reproducció d'un dels capítols de la tesi doctoral susdita); Mala TABORY, «Language Rights as Human Rights», a *Israel Yearbook on Human Rights*, vol. 10, 1980, pàg. 167-223; José WOEHRLING, «La réglementation linguistique de l'affichage public et la liberté d'expression: P.G. Québec c. Chaussure Brown's Inc.», a *McGill Law Journal*, vol. 32, núm. 4, 1987; Antoni MILIAN I MASSANA, «Derechos lingüísticos y derechos fundamentales en España», a *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 30, 1991, pàg. 69-103; Luzius WILDHABER, «Les droits en matière linguistique dans la Convention européenne des droits de l'homme», a José WOEHRLING (dir.), *La protection internationale des minorités linguistiques*, revista *Terminogramme* núm. 95-96, 2001, pàg. 147-157; Fernand DE VARENNES, *Language, Minorities and Human Rights*, The Hague/Boston/London, Martinus Nijhoff Publishers, 1996. Del mateix autor, «Les droits de l'homme et la protection des minorités linguistiques», a Hervé GUILLOREL i Geneviève KOUBI (dir.), *Langues et droits. Langues du droit, droit des langues*, Bruxelles, Bruylant, 1999, pàg. 129-141. Aquest autor tendeix a fer una formulació extensiva de la dimensió lingüística dels drets fonamentals, dimensió que, si és acceptada, fa difícil l'adopció de mesures protectores basades en el principi de la territorialitat en algun cas o sector. El contingut lingüístic del dret a la instrucció i a l'educació és estudiat en el

meu llibre *Derechos lingüísticos y derecho fundamental a la educación...*, citat *supra*. Per comprendre la capacitat discriminatòria que poden comportar determinats preceptes lingüístics té interès consultar Arnold H. LEIBOWITZ, «English Literacy: Legal Sanction for Discrimination», a *Notre Dame Lawyer*, vol. 45, 1969, pàg. 7-67. Sobre la protecció a través dels tractats internacionals universals: Patrick THORNBERRY, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford, Clarendon Press, 1991; Jean DHOMMEAUX, «Les Nations Unies et les minorités linguistiques», a José WOEHLING (dir.), *La protection internationale des minorités linguistiques*, ja citat *supra*, pàg. 61-75; Antoni MILIAN I MASSANA, «Els drets lingüístics reconeguts universalment en el dret internacional», a *Els drets lingüístics a la nova Europa. Actes del II Simposi internacional de llengües europees i legislacions*, Barcelona, Editorial Mediterrània, 1996, pàg. 154-176. Pel que fa a la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries: Maria Àngels CLOTTET I MIRÓ, «La Carta Europea de las Lenguas Regionales o Minoritarias», a *Revista de Instituciones Europeas*, vol. 21, núm. 2, 1994, pàg. 529-562; Jean-Marie WOEHLING, «La Charte européenne des langues régionales ou minoritaires», a José WOEHLING (dir.), *La protection internationale des minorités linguistiques*, citat *supra*, pàg. 159-181. Respecte al Conveni marc: H. KLEBES, «The Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities», a *Human Rights Law Journal*, vol. 16, núm. 1-3, 1995, pàg. 92-115; Maria Àngels CLOTTET I MIRÓ, «Incidència del Conveni-marc per a la protecció de les minories nacionals en l'Estatut de les llengües regionals o minoritàries», a *Revista de Llengua i Dret*, núm. 24, 1995, pàg. 99-136. En el text ja he precisat que no eren objecte del nostre estudi les tècniques de protecció de naturalesa *institucional*. Tanmateix, atesa la importància d'aquestes tècniques, cito aquí un treball recent que les sistematitza en relació amb la protecció de les minories en general, i, per tant, es tracta de tècniques útils, en particular, per a la protecció de les minories lingüístiques: Jochen Abr. FROWEIN i Roland BANK, «The Participation of Minorities in Decision-Making Processes», a *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 61/1, 2001, pàg. 1-28.

FORMS OF LINGUISTIC INTERVENTION
AND LEGAL TECHNIQUES
FOR THE PROTECTION OF LANGUAGES
AND LINGUISTIC GROUPS
IN MULTILINGUAL SOCIETIES.
A LOOK AT COMPARATIVE LAW

Antoni MILIAN I MASSANA

As its title implies, this work examines forms of linguistic intervention available to the public powers, and lists and comments the legal techniques that exist to protect languages and linguistic groups in multilingual societies. A brief introduction (section 1) recaps on the reasons for the increase in the number of societies with languages in contact, and warns us that these languages in contact do not generally share a position of equilibrium. Subsequently (section 2) the work underlines the need to distinguish between public or official relationships and those of a private nature (*inter privados*) when analysing linguistic interventions and studying legal techniques for their protection. Further to this question of private relationships, mention is made of the convenience of distinguishing between relationships that take place in public places or where there is an affluence of public (for example advertising in the public highway) and others of a strictly private or family nature, or which pertain to individuals' personality rights (for example the language spoken at home, the name of individuals). These distinctions are relevant, because restrictive, constrictive or imposed linguistic interventions cannot be the same in the three cases mentioned: while such interventions

LAS FORMAS DE INTERVENCIÓN
LINGÜÍSTICA Y LAS TÉCNICAS JURÍDICAS
DE PROTECCIÓN DE LAS LENGUAS
Y DE LOS GRUPOS LINGÜÍSTICOS
EN LAS SOCIEDADES PLURILINGÜES. UNA
OJEADA AL DERECHO COMPARADO

Antoni MILIAN I MASSANA

De acuerdo con el enunciado del título, este trabajo examina las formas de intervención lingüística posibles por parte de los poderes públicos y enumera y comenta las técnicas jurídicas existentes para la protección de las lenguas y de los grupos lingüísticos en las sociedades plurilingües. Una breve introducción (apartado 1) nos recuerda las causas del incremento de las sociedades con lenguas en contacto y nos advierte que no es frecuente que dichas lenguas en contacto disfruten de una posición de equilibrio. Después (apartado 2) el trabajo destaca la necesidad de distinguir entre las relaciones de naturaleza pública u oficial y las relaciones de naturaleza privada (*inter privados*) a la hora de analizar las intervenciones lingüísticas y de estudiar las técnicas jurídicas de protección. Todavía dentro de las relaciones de naturaleza privada se señala la conveniencia de diferenciar entre aquellas relaciones que se manifiestan en lugares públicos o de tránsito público (por ejemplo, publicidad en la vía pública) de aquellas otras que tienen una manifestación estrictamente privada o familiar o que inciden en los derechos de la personalidad de los individuos (por ejemplo, lengua del hogar, nombre de los individuos). Estas distinciones son relevantes porque las inter-

are common in the public or official sphere, in the private scenario they are subject to major limitations, but are always illicit in the strictly private or family setting.

This is followed (section 3) by an exposition of the different finalities and objectives that may be pursued by linguistic interventions, whose extreme and conflicting manifestations would be the assimilation and disappearance of a language or on the other hand the promotion, protection and harmonisation thereof. The work goes on to address the issue of assimilationist linguistic interventions, and the reasons or causes behind them, which may be political, religious or politico-economic. The justifications that tend to come with such assimilationist interventions, ostensibly «hygienic» or «altruistic», are also dealt with. These assimilationist interventions are set against non-intervention approaches, whose non-neutral nature is highlighted, as well as protective interventions, which, along with the legal techniques they give rise to, are the object of the considerations and reflections of the remaining sections of this work.

Following a summary exposition (section 4) of the two major principles that underpin linguistic policies, and therefore linguistic interventions (the principles of territoriality and personality), the work analyses the consequences arising from a language being classified as official (section 5). These importance of these consequences, mentioned and developed in the work, make it possible to assert that official recognition is probably the most incisive legal technique for protecting a language. Thus, the fact that a language does or

venciones lingüísticas restrictivas, restrictivas o impositivas no pueden ser las mismas en cada uno de los tres supuestos indicados: mientras en el ámbito de lo público u oficial dichas intervenciones son habituales, en el ámbito de lo privado están sujetas a importantes limitaciones, siendo sin embargo siempre ilícitas en el ámbito de lo estrictamente privado o familiar.

Sigue a continuación (apartado 3) una exposición de las diversas finalidades y objetivos que pueden perseguir las intervenciones lingüísticas, cuyas manifestaciones extremas y antagónicas serían la asimilación y desaparición de una lengua o, por el contrario, su fomento, protección y normalización. Ya en relación con las intervenciones lingüísticas asimilacionistas se indican los motivos o causas que las impulsan, que pueden consistir en razones de carácter político, religioso o político-económico. Continuado aún con las intervenciones asimilacionistas se indican luego las justificaciones que suelen acompañarlas, las cuales consisten en una aparente voluntad «higiénica» o «altruista». Frente a las intervenciones asimilacionistas, habría la no intervención, de la que se destaca su naturaleza no neutral, y las intervenciones protectoras, que son las que ocupan, junto con las técnicas jurídicas en que se materializan, las consideraciones y reflexiones de los demás apartados del trabajo.

Tras una exposición sintética (apartado 4) de los dos grandes principios vertebradores de las políticas lingüísticas y, por tanto, de las intervenciones lingüísticas (los principios de la territorialidad y de la personalidad), el trabajo analiza las consecuencias que se derivan de la atribución a una lengua de la con-

does not reach the status of official language is of major import.

The work proceeds with a detailed list, based on Comparative Law, of the main legal techniques that exist and are used to protect and safeguard languages and linguistic groups (section 6). The numerous techniques detailed are systematised under three headings depending on whether they pertain to legal protection techniques applicable to private relationships (and here the distinction is made between non-constrictive and constrictive techniques), legal protection techniques applicable to education or techniques applicable to public or official relationships.

Although it is not a specific and direct linguistic intervention, since this is something that is outside the sphere of these interventions, the following section addresses the linguistic content of fundamental rights (section 7). In so far as the contents of some of these rights have a linguistic dimension, this inherent linguistic content must be respected if the corresponding basic right is not to be violated. It is therefore important to highlight the linguistic dimension of basic rights, since in multilingual States where there is a charter of basic rights and freedoms, but it transpires that linguistic groups are systematically ignored, this dimension will make it possible to obtain from the courts at least the respect for the linguistic rights inherent in the basic rights.

In the protection of languages and linguistic groups neither should the importance of the function played by international treaties be underestimated, an aspect which is addressed in section 8. The work concludes with some closing considerations (section 9). The

dición de idioma oficial (apartado 5). Estas consecuencias, mencionadas y comentadas en el trabajo, son, por su importancia, las que permiten asegurar que el reconocimiento de la oficialidad sea probablemente la técnica jurídica más incisiva para proteger una lengua. De ahí que no resulte nada indiferente que una lengua alcance o no el estatus de idioma oficial.

El trabajo continúa con una enumeración detallada, elaborada a partir del Derecho comparado, de las principales técnicas jurídicas que existen destinadas a la protección y salvaguarda de las lenguas y de los grupos lingüísticos (apartado 6). Las numerosas técnicas que se recogen se hallan sistematizadas en tres epígrafes, según se trate de técnicas jurídicas de protección aplicables a las relaciones de naturaleza privada (y aquí se distingue entre técnicas no constrictivas y técnicas constrictivas), de técnicas jurídicas de protección aplicables a la enseñanza o de técnicas aplicables a las relaciones de naturaleza pública u oficial.

A pesar de que no se trate de una forma específica y directa de intervención lingüística, ya que es algo que existe al margen de estas intervenciones, el apartado siguiente está dedicado al contenido lingüístico de los derechos fundamentales (apartado 7). En la medida que el contenido de algunos de estos derechos comprende una dimensión lingüística, este contenido lingüístico inherente deberá ser respetado si no se quiere infringir el derecho fundamental correspondiente. Por tanto, es importante destacar la dimensión lingüística de los derechos fundamentales, ya que, en los Estados plurilingües donde está en vigor una carta de derechos y liber-

warning that Law, regarded in isolation, and without underplaying its importance and impact, is insufficient as an instrument for the promotion and protection of languages, is underscored. There are numerous contexts where suitable legal measures for a really effective protection of languages must go hand in hand with a veritable social transformation. In any event, the work concludes that multilingual states, if they really aspire to be plural and democratic, must be firmly committed to promoting and safeguarding the languages that are traditionally and historically spoken in them.

tades fundamentales pero resulta que los grupos lingüísticos son sistemáticamente ignorados, dicha dimensión hará posible obtener de los tribunales, al menos, el respeto de los derechos lingüísticos que son inherentes a los derechos fundamentales.

En la protección de las lenguas y de los grupos lingüísticos tampoco debe desprezarse la función que desempeñan y que pueden desempeñar los tratados internacionales, aspecto al que se refiere el apartado 8. Unas consideraciones finales cierran el trabajo (apartado 9). A destacar la advertencia de que el Derecho, considerado de forma aislada, y ello sin menospreciar su importancia e incidencia, es un instrumento insuficiente para la promoción y la protección de las lenguas. Son numerosos los contextos en los que la protección realmente efectiva de las lenguas necesita, además de la adopción de medidas legales adecuadas, ir acompañada de una verdadera transformación social. En todo caso, concluye el trabajo, los estados plurilingües, si quieren ser de verdad plurales y democráticos, han de tener la firme voluntad de promover y salvaguardar las lenguas que tradicionalmente e históricamente se hablan en su seno.